

TÜRKİYE'DE MARKSİST SOL POPÜLİZM-MİLLİYETÇİLİK

Gökhan KARSAN*

Özet

Bu çalışmanın konusu Türkiye'de Marksist sol hareketin 1960'lı yıllardaki yükselişi üzerinedir. Çalışmanın amacı bu problemden hareketle Marksist çağrının küteselleşmesini anlama gayretidir. Bu amaçla Marksizm'in yerelleşmesini ve Kemalizm ile girdiği retorik ilişkiyi birer analiz birimi olarak merkeze taşımak gerekmektedir. Marksizm'in yerelleşmesi sadece 'üçüncü dünya' ve onu tarif eden coğrafyaya mahsus bir olgu değildir. Muhtelif coğrafyalarda farklı şekillenmeler kazanmayı anlatan yerelleşme, Marksizm'in yerel politik kültürel geleneklerle etkileşimine ve uğradığı kırılmalara vurgu yapar. Öte yandan Türk Marksizmi hakim politik söylem olarak Kemalizm ile ikircikli ve naif bir etkileşime girmiştir. Türk sol'unun geçmişi aynı zamanda fazlasıyla Atatürk'ü yorumlamalar tarihi olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk Marksizmi, Yerelleşme, Kemalizm.

Abstract

The subject of this study is about the rise of Turkish Marxist movement in the years of 1960s. With this study, we tried to understand the spread of Marxism of the same years. In this manner, localization of Marxism and its relationship with Kemalist rhetoric is necessary to move to the center of our discussion as an analysis unit. Localization of Marxism is not a phenomenon only reserved for 'third world' and geography described it. Localization that refer to take different forms in various geography emphasize that Marxism interaction with local political cultural traditions and its suffering refraction. Other hand, Turkish Marxism has entered into an ambivalent and naive interaction to Kemalism as a dominate political discourse. The past of Turkish left can be also seen as history of interpretations Atatürk.

Key Words: Turkish Marxism, Localization, Kemalism.

---

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

1. GİRİŞ

1951 yılı, Ekim ayının yirmi altı'sında Türkiye Komünist Partisi Harici Büro sekreteri (Sayılğan, 1984: 264) Dr. Sevim Tari'nın Galata Rıhtımında gözaltına alınıp Sansaryan Hanı'nda bulunan İstanbul Birinci Şube'ye götürülmesiyle, ünlü 1951 Komünist Tevkifatı başlatıldı. 1947'den beri Türkiye Komünist Parti'sinin çeşitli birimlerine gizli polis örgütünden sızdırılan ajanların istihbaratı ile bir hayli olgunlaştırılmış TKP dosyası, bu gözaltı ile tamamlanmış oldu. Sevim Tari'nın üzerinde bulunan parti neşriyatı, TKP'nin parti programı ve teşkilat ile ilgili bilgi ve notları ihtiva ediyordu. Notlardan hareketle 1952 yılına taşacak bir dizi tutuklama gerçekleştirildi. TKP'nin Merkez Komitesi (MK) dahil 187 kişi tutuklanarak, Ankara Askeri Ceza Mahkemesi'nde yargılandı (Ayrıca bkn.: Türkiye Komünist Partisi Tevkifatı, Esbab-ı mucibeli Hüküm: 2000). Hareketin beli kırılmıştı.

Hareketin beli kırılmıştı kırılmasına, fakat aktivistler, 50'li yıllara kadar Cumhuriyet Halk Parti'sine karşı 'gerçek' muhalefet yapabilmiş tek odak/partinin mensubu olarak, maruz bırakıldıkları bu orantısız güç edimine, zaten alışkindılar. Mesela 19 Mayıs 1944'te iki aktivistin (1), 32 metrelik bir bez üzerine 'Saraçoğlu Faşisttir Vurgunculuk ve Faşizme Karşı Savaş Cephesi' yazan bir afişi, Süleymaniye Cami'in iki minaresi arasına asma girişiminden sonra başlatılan tutuklama ve takibatların nihayetinde, kelimenin tam anlamıyla sindirilmişlerdi. 1925, 1927, 1929 tevkifatı, 1938'teki Donanma olayı, Tan Gazetesi olayı ve tabii ki, içlerinde en tüyler ürpertici olanı, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bulunduğu geminin Trabzon açıklarında batırılması ise, daha dünmüşcesine hafızalardaydı.

O halde 51/52, acıklı bir final olabilirdi, fakat asla, umudun nihayete kavuştuğu bir 'tükeniş' değildi; bu bir avuç Marksist aktivist tarafından hiçbir zaman böyle görülmedi. Lakin, bundan böyle hiçbir zaman bir araya gelemeyecekler, yollarına hizipleşmek anlamında, hep ikiye bölünmek suretiyle, parçalanarak devam edeceklerdi.

Aradan on üç yıl geçti. 10 Ekim 1965 seçimlerinin ardından radyolarda, Türkiye İşçi Parti'sinin (TİP), 276 101 seçmenin oyuyla 15 milletvekilini Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) temsilci olarak gönderdiği haberi işitildi, bu dramatik başarı karşısında parti ileri gelenleri bile şaşırılmıştı. Şaşkınlık o dereceydi ki, 'Sosyal Adalet' dergisinin TİP milletvekilleri ile seçim sonuçları üzerine yaptığı mülakatlarda (Mülakatlar için bkn.: Sosyal Adalet, Nr. 20, Kasım 1965, Sayılğan, 1984 (içinde): 398-404) hem kendi kendileriyle hem de kendi aralarında, çelişkili denilebilecek beyanlarda bulunuyorlardı, en önemlisi bunun farkında değillerdi, yaşanan zaferi kendileri de beklemiyordu. Ama beş il dışında düzgün bir seçim propagandası yapamadıkları ve hepsinde değil, 51 ilde seçime

katılabildikleri halde elde edilen ikiyüzyetmişbin küsur oy, bir açıklama bekliyordu, hazırlıksız yakalandıkları böylesi bir sonuca dair getirebildikleri, gerçeklerle ilintisi olmamak anlamında tutarsız sınıf analizleriydi.

Şaşkınlık CHP tarafında giderek hezimet hisleri ve düş kırıklığı suretinde yaşanıyordu. Öyle ki 10 Ekim seçimlerinin en önemli ve en anlamlı sonucu Adalet Partisi’nin (AP) tek başına iktidara gelmesi ya da CHP’nin bir milyon kadar oy kaybetmesi değildi; TİP’in 15 milletvekilini parlamentoya sokmayı başarmasıydı. Cumhuriyet bürokrasisi o yıllarda iki yüz (Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını, 1966: 34) Marksisti içeri almakla ‘tehlike’nin bertaraf edilebileceğini düşünmüşlerdi. Şimdi ise gerçeğin hiçte öyle olmadığını ağır bir seçim yenilgisi yaşayarak anlamış oluyorlardı. Anlaşılmış oluyordu ki Marksist sosyalizm/sol, taleplerini politik dünyaya tahvil edebileceği ya da yönlendirebileceği bir tabana - her ne kadar CHP tabanından kaçışlar olsa da – kavuşmuş oluyordu, böylece Türk siyasal hayatının kendisine açtığı meşru zeminde, asırlık ataleti bertaraf etmek üzere donatılmış politik ideolojiler listesinde yarışmaya liyakat kesbediyor, etkileşimler diyarına dahil oluyordu. Bununla beraber denilebilir ki önce pozitivizmde daha sonraları milliyetçilik ve muhafazakarlıkta olduğu gibi, Marksizm de bir süre sonra kendi entelijansiyası marifetiyle işlenerek ‘yerli’ leşecektir. Diğer deyişle sesini daha büyük kitlelere duyurabilmek adına, ‘ala turka’ şekillenmeler kazanacaktır. Bu çalışmanın öncülleri muvacehesinde Türk Marksist solunun geçmişinin, ideolojik yarışmanın etkileşimler dünyasına açık hale getirdiği zemin üzerinde ‘yerli’leşmesinin karmaşık ve tabii ki son derece çelişkiler barındıran bir tarih olarak görüldüğü söylenebilir.

O halde, Türk Sosyalizminin yakın geçmişindeki serencamı, dramatik bir gelişme kaydetmesi bakımından, bizce ilgiyi hak etmektedir: 1923- 1960 yılları arasında, sırasıyla 1925, 1927, 1929, 1938(2), 1951/52’de olmak üzere, gerçekleştirilen kapsamlı tutuklamaların anlattığı şey çok açıktır, Cumhuriyet bürokrasisinin şimşeğini üzerine çekmiş Marksist Sosyalizm, Şerif Mardin’in deyişi ile ‘afroz’ (Mardin, 1997a:167) edilmiştir.

Oysa kısa sayılabilecek bir zaman zarfında, Marksist sosyalizm, üst üste koyduğu tuğlaları mütemediyen yıkıldığı halde, hafriyatın altından sıyrılıp kendisini, 1960 sonrası Türk siyasal hayatında, meşru bir zemine ve büyük kalabalıklara ulaştırabilmiştir.

Türk Marksist sol aktivizmin bu tarihi seyrine ilişkin olarak, şu sorular önem kazanıyor: ‘Resmi evren’in Türkiye Komünist Partisine göstermiş olduğu bu ‘şiddet’li tavrının sebebi neydi? ya da, Marksist Sosyalist örgütlenme neden yasadışı faaliyetler cümlesinden sayılarak ‘yer altı’na itilmişti? Zaten isimleri bir çırpıda sayılabilecek kadar az, bu bir avuç

Marksist, ne yaparak ya da ne yapmak isteyerek, Cumhuriyetin tehlike algısını bu kadar tahrik edebilmişlerdi?

Cevabı zor ve nispeten daha karmaşık soru ise şudur: Marksist Sosyalizm kendi mesajlarını, bu kadar kısa bir süre zarfında, yasal/sosyo-politik engellere rağmen büyük kalabalıklara (demografik bakımdan en verimli, genç ve dinamik) nasıl ulaştırabilmiştir?

Sorular başkaca çoğaltılabilir, merkeze koymasak bile, silsile halinde yürütmeyi düşündüğümüz tartışmaya bir başlangıç olmak üzere, Marksist solun yükselişinde bahsi geçen bu ‘hız’, bir problem olarak dikkat çekiyor.

2. LİTERATÜRDE ‘HIZ’ PROBLEMİ

Literatür(3) bu sorunla ilgili olarak birbirine benzer açıklamalar yapmaktadır, genel olarak söylendiğinde çoğunluğu, 1961 Anayasası’nın yarattığı özgürlükçü atmosfere dikkat çekmektedirler (Mesela bkn.: Keyder, 1998: 62). Buna göre politik özgürlüklerin tanımını çok geniş tutmakla çağının çok ilerisinde olan 1961 Anayasası, sağladığı yasal/hukuki zemin dolayısıyla solun yükselişini mümkün kılan merkez amel olarak görülüyor.

61 Anayasası’nın yarattığı özgürlükçü atmosfer, Marksizm’in iddia edilebilirliğini yasal bir zemine kavuşturması, diğer söyleyişle, suç olmaktan çıkarması bakımından anlamlıdır. Marksist benimseyiş ağır müeyyidelerden dolayı açıklanamıyordu. Öte yandan dernek kurma özgürlüğü ile ilgili düzenlemeler, 1960 sonrasında fikirlerin geniş kitlelere ulaşmasını fazlasıyla kolaylaştırdı. Hem bu sayede sol daha derli toplu hareket imkânları kazanmış oluyordu. Sonuç olarak çerçevesi geniş tutulmuş hak ve özgürlükler sol birikimi tezahür sahasına taşıyarak ifade imkânlarını zenginleştirmiştir.

O halde birikim sorunu hala açıklanmayı beklemektedir. Diğer bir deyişle 61 Anayasası kendini ifade imkanlarını çeşitlendirmiş olmakla birlikte ona yasal bir koruma ya da zemin sunmuş oluyor ama, fakat Marksist benimseyişin, ondaki birikimin kendisini açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadır.

Literatürün, solun yükselişine ilişkin bir diğer bakışı, Sovyetler Birliği’ne (SSCB) karşı sürdürülen soğuk savaşın yumuşamasını, öte yandan Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) karşı yönelmesini, merkeze taşır. Buna göre Kıbrıs meselesinin gösterdiği ‘inkışaf’ ve bu inkışafın seyri içinde ABD’nin Türkiye’ye karşı tutumu neticesinde, CHP nezdinde resmi politikaya yeni bir şekil vermek lüzûmu duyulmuştu. Lüzûm ve resmi politikanın alacağı yeni yöne dair ilk işaret bizzat İsmet İnönü’nün, ABD’ye yaptığı hayal kırıklığı ile sonuçlanan ziyaretin ardından yaptığı beyanattan anlaşılabilir: “Üçüncü bir dünya kurulur ve Türkiye bu dünyada yerini alır.” diyordu İ. İnönü. Bu beyanatın hemen ardından Sosyalist–Komünist ve

bir kısım CHP’liler ABD aleyhinde sloganlar atarak Ankara sokaklarına döküldüler (Sayılğan, 1984: 392). Böylece CHP’ye yakın basın organlarında Amerikan aleyhtarlığı yapılmaya başlandı, buna paralel olarak mesela ‘Ulus’ gazetesi gibi organların haber değerlendirmelerinde, yazılarında ‘sol’a açılış birden hızlanmaya başlamıştır.

1962’de başlayan bu süreç, bilindiği gibi 1965 seçimleri öncesinde, CHP’nin ‘ortanın solu’ deyişiyle ifade edilen fikri pozisyonu ilan edişine kadar devam etti. Bir parti kurultayından geçmeksizin yapılan bu ilân(4) Halk Partisi’ne ağır bir hezimet yaşattığı gibi, kemikleşmiş seçmenlerinin oylarını dağıtmıştır (Turan, 1966: 108). Bu dağılmadan Marksist sol fazlasıyla nemalanmıştır.

Üçüncü olarak, ilgili literatür, Köy Enstitülerinde ve Yüksek Öğretimde, Marksist pedagojinin öğrenciler üzerindeki güçlü tesirine önemle işaret etmektedir(5). Bu bakışa göre, özellikle Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim’in başına getirildiği dönemden itibaren, bir çok Marksist Köy Enstitülerine ve üniversitelere ‘sızmış’tı, böylece Marksist benimseyiş, kendisine açılan ‘resmi’ kurumsal kanallardan yeni ifade imkanlarına(6) kavuşmuştu.

Türkiye’de Marksist solun, tarihsel kökenleri 50 ve 60’ yıllara dayanan hızlı yükselişini açıklamaya çalışan(7), yukarıda kısaca tezlerine değindiğimiz literatür bizce ‘birikim’ sorusunu ihmal etmektedirler. Diğer bir deyişle, gerek 61 anayasasının kendini ifade imkânlarını çeşitlendirmiş olmakla Marksist örgütlenmeye yasal bir koruma ya da zemin sunmuş olması; gerek ‘Milli şef’ in pratik dış politika kaygılarından olacak, parti içinde giderek güçlenen sol kanadın çağrılarına kulak vermiş olması, gerekse de Marksist pedagojinin kendisine kurumsal bir zemin bulması, Marksist benimsenişin ‘kendisini’, yani asıl zemini açıklamak konusunda eksik kalmaktadırlar.

Kendisiyle birbirinden farklı türde ve derinlikte bir ilgi geliştirilecek kadar Türk entelijansiyanın dikkatini çekmeyi başarmış bir ideoloji olarak Marksizm’in, Türk Siyasal Hayatında özellikle 60 ve 70’li yıllardaki dikkate değer etkisi, 61 anayasasının yarattığı politik iklime, SSCB’nin ekonomik başarılarının göz alıcı etkilerine yahut kendisini Avrupa sınırları dışına taşırabilmiş, 68 olaylarının yarattığı iklimin ‘gösteri etkisine’ bağlanamaz(8).

3. MARKSİZM VE YERELCİLİK

Şu halde tartışmanın getirdiği yer, ilk sorudan hareketle yeniden tercüme edilebilir ve soru şu hali alır: Türkiye’de Marksist sol’un yükselişi ile retorikası arasında bir bağ mevcut mudur? Öncelikle sorunun kendisinin sorulabilmesini mümkün yapan zeminin dahi ilgi çekici olduğu söylenebilir.

Çünkü bu zemin, Marksist düşünce ve hareketler tarihi üzerine entelektüel dikkat sarfetmiş gözlemcilerin mesela 'Latin Amerika Marksizmi' ya da 'Avrupa Marksizmi' gibi genelleme/kavramsallaştırmalarla ifadelendirdikleri olguya işaret etmektedir. Marksizm'in muhtelif coğrafyalarda yerelleşmesine vurgu yapan bu olgu iki değişkeni ve önemini öne çıkarmaktadır. a) Marksizm'in yerli politik kültürel gelenek ile girdiği etkileşim b) dünya tarihsel konjonktürün ilgili coğrafya üzerindeki etkisi. İlk değişken açık bir şekilde belirli bir coğrafyayı ve onu şekillendiren tarihsel gelenekleri, inanç ve tutumları, geçmişin bir tür yeniden inşası olarak tarih 'şuur'unu, içinde ileriye dönük fazlasıyla umutlar, beklentiler geliştirmiş gelecek tahayyüllerini kapsamakta/hesaba katmaktadır. İkincisinde ise vurgu görece dışsaldır ve -Hegel'in kavramını ödünç alırsak- 'zeitgeist'in yarattığı iklimden savrulan ideallerin domestik aydının zihin evreninde somutlaşmasını ya da bu somutlaşmaların aldığı belirgin biçimleri ifade etmek içindir.

Bizce her iki değişken, varolmaları (ya da belirginleşmeleri) kendisine bağlı ilkel (primordial anlamında) bir prosesin ışığında ancak anlam kazanabilirler. Bu proses, hemen her coğrafyada görülebildiği içindir ki, ('görülmesi gerektiği için' belki de) evrenseldir: Aydınlanma radikalleşmesi. Savaş öncesi Marksist kuşak dışarıda bırakılırsa mesela Avrupa Marksizmi için bu radikalleşme büyük oranda Büyük Savaş'la ve bunu izleyen kitle hareketleriyle gerçekleşmişti (Anderson, 1982: 46). Mesela H. Marcuse daha yirmi bir yaşına basmadan Alman Ordusuna yazılmış, kısa bir süre sonra Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'ye girmişti (Anderson, 1982: 46). W. Benjamin askerlikten kendini kurtarmış, ama savaşla birlikte kendini 'sol'da bulmuştu (Anderson, 1982: 46).

Savaş sonrası Marksist kuşak ise olgunlaşmış politik kişiliklerini faşizmin gelişmesi ve İkinci Dünya Savaşı ile bulan aydınlar gurubuydu (Anderson, 1982: 46). Bunlar arasında H. Lefebvre 1928'de Fransız Komünist Partisine girdi. Yine T. W. Adorno Nazilerin iktidarı ele geçirdikleri 1933 yılından sonra Marksizme yöneldi. J. P. Sartre ve L. Althusser İspanya İç Savaşının, Fransa'nın 1940'da uğradığı yıkımın ve Almanya'daki tutsaklıklarının etkisiyle aynı zamanda radikalleştiler (Anderson, 1982: 47).

Öyleyse radikalleşmiş aydının desteğini, işçi sınıfının önemli kesimlerinin desteğini kazanmış kitle komünist partilerine vermesiyle birlikte Marksizm'in yerelleşmesi, diğer söyleyişle, bir ulusal coğrafyada belirli bir gelişmişlik düzeyinde Marksist kültürün yaratılabilmesi mümkün olabildi. Marksist kültürün belli başlı eserleri, böylece ortaya çıkabildi. Mesela G. Lukacs Tarih ve Sınıf Bilinci'ni Macar Komünü'nün ezilmesinden sonra Viyana'da sürgünde yazdı. Yine A. Gramsci Hapishane Defterleri'ni İtalyan işçi sınıfını hareketinin, zaferi kazanan faşizm tarafından kesin biçimde ezilmesinden sonra yazdı (Anderson, 1982: 69).

Her iki eserin varlık sebepleri/hareket noktaları yerel sorunlardı, Marksizm’in Ortodoks yorumlarına muhalif olarak kültürel geleneğin önemine, ideolojik, kültürel ve politik üstyapının görece özerk niteliğine vurgu yaptılar. Dahası, sonraları bu eserler uluslararası Marksist hareketin, yani Üçüncü Enternasyonal’in yarattığı partilerin Stalin’cileşmesine muhalefetin esin kaynağı oldular.

Radikalleşen aydının Marksizme yönelmesinde yerelci güdülenmelerin daha etkili ve karmaşık bir hal üzere olduğu coğrafya ‘Üçüncü Dünya’dır(9). Üçüncü Dünya’nın birçok ülkesinde Marksizm’in farkına varılması, büyük ölçüde sömürge bağlantısı yoluyla ve anti-emperyalist mücadeleyle yakından ilişkili olmuştur. Başlıca sorunlar emperyalizm tarafından o bağlamda belirlenmiş ve Üçüncü Dünya’daki ve bu dünya hakkındaki Marksist düşünce ve pratiğe kendi özel damgasını vurmuştur. Buradaki sorular, sermayenin kapitalizm öncesi toplumsal yapılar üzerindeki etkisi, yeni sınıfların ortaya çıkışı ve sonuç olarak oluşan, hem bu toplumların gelişimini hem de devrimci mücadelenin koşullarını belirleyen sınıf ittifaklarının kalıpları ve sınıf çelişkileri ile ilgilidir.

Mesela Latin Amerika’da, Marksizm’in karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan birinin, Michael Löwy’e bağlı kalarak, politik bir strateji ve taktik için kalkış noktası oluşturacak olan devrimin karakterinin tanımı olduğu söylenebilir (Löwy, 1998: 8). Bu tanım, Latin Amerika toplumsal formasyonlarının belli bir analizinin sonucudur. Marksizm, Latin Amerika gerçekliğine nasıl uygulanabilir sorusunu bir taraftan Yerli Amerikan egzotizmiyle cevaplamaya çalışan diğer taraftan Avrupa merkezci bir yaklaşımla tanımlayan birbirlerine karşıt akım(10) tabiatıyla; sınıflar ittifakı, silahlı veya barışçı yol, devrimin aşamaları gibi bir dizi temel politik sorunu, bahsedilen merkezi sorunsala sıkıca bağlı olarak çözümlenmişlerdi. Öte yandan gerek Latin Amerika’nın özelliklerini, kültürünü, tarihini evrensel olarak mutlaklaştırmaya eğilimli eklektik egzotizm, gerekse de Marx ve Engels tarafından incelen Avrupa koşullarının her birinin Latin Amerika’da karşılığını bulmaya çabalayan Avrupa Merkezilik, paradoksal bir tarzda ortak bir sonuçta birleşirler. Bu, sosyalizmin Latin Amerika’da bağımsızlık sorunu karşısında henüz gündemde olamayacağıdır. Haya de la Torre’ ye göre gelişim şu aşamalardan geçecektir. *“Proleteriyayı iktidara getirecek sosyalist devrimden önce halklarımız bir çok ekonomik ve politik değişiklik aşamasından geçmek ve emperyalist boyunduruktan ulusal kurtuluşu ve Yerli Amerikalıların ekonomik ve politik birliğini gerçekleştirecek muhtemelen bir toplumsal devrimi de yaşamak zorundadırlar. Proleterya devrimi ondan sonra gelecektir.”* (Belirten: Löwy, 1998: 99)

Marksizm’in Asya toplumlarında aldığı hal, Latin Amerika ile pek çok yönden paralellikler taşır. Bunu şöyle açıklamak mümkündür. Asya toplumlarının iki önemli problem ile yüzleşmek zorunda kaldığı söylenebilir.

Bunlardan ilki azgelişmişlik problemi ve içinde çelişkileri barındırmaktadır. Buna en önemli neden, Batı karşısında azgelişmişlikten kurtulmanın ister istemez belirli ölçülerde batılılaşmayı gerektirmesidir, zira Üçüncü Dünyanın azgelişmiş konumu, Batı'nın teknolojik, bilimsel ve ekonomik durumuna "göredir" ve bu durumu aşma da, ister istemez konumu belirleyen referansın verilerine bağlı kalacaktır (Aydın, 1998: 59).

İkinci problem yine Batı'nın sömürgeleştirme sürecinde kendisini kültürel olarak "üstün" konumda kurgulaması sonucunda ortaya çıkan "milli kimlik" sorunudur. Bağımsızlığına kavuşmuş Asya toplumlarının karşısına çıkan bu iki problemin ardında temel problem biçimlenmeye başlar. Bu da, Helene Carrere d'Encausse ve Stuart Schram'ın formüleştirmesiyle ifade edilirse, azgelişmişlikten kurtulma ve aynı zamanda milli kimliklerinin muhafazasıdır (d'Encausse; Schram, 1966: 11).

Bu açıdan Marksizm, buralarda geliştiği haliyle, kendi olanı muhafaza ederek modernleşmeyi başarma projesinin ideolojik çerçevesi halini aldığı söylenebilir. Diğer bir deyişle Marksizm'in benimseniş şeklinin onun evrensel olanı esas alan temel konumlanışıyla olmadığını tersine 'kendi olan'a ağırlık veren bir vetire izlediğini düşünüyoruz. Bu haliyle temel çelişki kapitalist sınıflar ile emek arasın da değil de emperyalizm ile ezilen uluslar arasında kurulmuştur(11). Buna siyasi ve kültürel milliyetçiliğin bir çoğunu muhafaza eden sınıf milliyetçiliği denilebilir (Laroui, 1993: 147)(12). Çünkü Avrupa'nın karşısına devrimciler bir sınıfla, insan ırkının Avrupa burjuvazisi tarafından sömürülen kısmının tümünü kapsayacak şekilde genişleten bir sınıfla çıkmaktadırlar.

Türk Marksizmi'nin yükselişi ile yerelci retorikası arasındaki bağın Latin Amerika ve Asya Marksizmleriyle son derece benzer özelliklere sahip olduğunu düşünüyoruz ve izah için üçüncü bir soru sormak istiyoruz. Bu soru Abdullah Laroui'nin 'Tarihselcilik ve Gelenek' başlıklı kitabından mülhemdir: Türk aydını gelişmiş bir sanayisi ve haklarını savunabileceği bir proleteryası bile yokken, kendi varlık sebebinden yoksun bir ideolojiyi nasıl benimsedi, diğer bir deyişle Türk Marksist aydını neden Marksist oldu?

Mesela, 'Milli Demokratik Devrim'in savunusu yaparken Mihri Belli, 'tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye' slogan/formülüyle aslında ilki milliyetçi ikincisinde ise içerik bakımından lejimitist, öz olarak ise yerel bir talebi dile getirmektedir. Bir yazısında; *"dünya halkları biliyorlar ki, ancak yabancı boyunduruğunu atarak ve feodal bölünmeye son vererek tam anlamıyla uluslaştıkları takdirde mutlu bir geleceğe yönelmiş olacaklardır. Uluslaşmak, insanın insan tarafından sömürülemeyeceği sosyalist toplum yolunda atılan ileri bir adımdır. Çünkü uluslaşmadan, demokratik devrimin bu sonucuna varmadan sosyalizme gidilemez. Kestirme yol yoktur."* (E. Tüfekçi (Mihri Belli), 1966) demektedir.

‘Sosyalist Devrim’ taraftarı Mehmet Ali Aybar’ın, ‘bağımsızlık, demokrasi, sosyalizm’ şiarında ise, demokrasi ve sosyalizm; bağımsızlık, anti-emperyalizm, ağır sanayinin gelişmesi ve (kapitalist olmayan yoldan) kalkınma problemlerinin aşılması anlamında yine son derece yerel bir talebe vurgu yapmaktaydı. Aybar’dan aktaracağımız şu sözler demek istediğimiz şeyi açıklar mahiyettedir: “*Amerika’nın ileri karakolu durumuna düşürülmüş Türkiye için tek kurtuluş yolu sosyalizmdi. Ama hangi sosyalizm? Türkiye yeniden bağımsızlığa kavuşmalıydı. Türkiye’de halk söz ve karar sahibi olmalı, demokrasi çıkmazdan kurtulmalıydı. Türkiye hızlı ve dengeli ekonomik büyüme rayına oturtulmalıydı. Bütün bunlar, Türkiye’yi ekonomi, politika, maliye, askerlik, kültür bakımından, kısacası her alanında kıskıvrak emperyalizme bağımlı hale getiren ilişkilerin sona erdirilmesi ve Türkiye’nin sosyalizme geçmesi ile ancak gerçekleştirilebilecek şeylerdir.*” (Aybar, 2002: 165)

Netice olarak diyebiliriz ki; Marksizm’in, tarihsel determinizm/voluntarizm, yada artı değer kuramı, Proleterya diktatörlüğü, Komünist enternasyonalizm gibi hem evrensel, hem de geniş kitlelerce kavranması zahmet ve zaman gerektiren karmaşık teorisi; onun yerel taleplere, ikilemlere cevap verebilecek, yada milliyetçilik- öncesi problemlere karşılıklar geliştirebilecek bir formülasyonu sayesinde/üzerinden kolaylıkla sunulabilmiştir. Mesela, fazlaca dağıtmadan, yukarıdaki alıntılara sadık kalırsak, Belli’nin ‘Uluslaşmak, insanın insan tarafından sömürülemeyeceği sosyalist toplum yolunda atılan ileri bir adımdır. Çünkü uluslaşmadan, demokratik devrimin bu sonucuna varmadan sosyalizme gidilemez’ deyişiyle, klasik Marksizm’in artı değer ve sömürü tezlerinin milliyetçi arzu ve fikirlere bir çırpıda tercüme edilebildiğini açıkça fark etmek mümkündür. Aybar’da da ‘Ama hangi sosyalizm? Türkiye yeniden bağımsızlığa kavuşmalıydı’ sözlerinde sosyalizmin, milliyetçilik öncesi süreçler bütününe gönderme yapan hem bir ‘kurtuluş programı’ hem de bir ‘sosyal reçete’ hüviyeti kazandırıldığını görebiliyoruz.

4. TÜRK MARKSİZMİ VE KEMALİZM

İkinci olarak; 60 sonrası Türk politik ikliminde Marksist sosyalist fikirlerin yaygınlaşmasını mümkün hale getirmiş sosyo-kültürel/ideolojik zeminde, Marksist Sosyalizmin Kemalizm ile girdiği ikircikli ve naif ilişkisi düşünmemizi gerektiren bir diğer meseledir.

60 öncesinde, kendi içine katlanmış bir sol hareketi bekleyen akıbet, ‘varlık ya da yokluk’ sözcüklerinde mutlaklaştırılabilirdi, dolayısıyla Marksist sol entelijansiyanın esaslı figürleri için Kemalizm’in yorumlanması bir aciliyet halini almıştır. Aciliyet çoğu zaman aceleci naifliklerin tuzağına çekiyordu, mesela babası 1919 seçimlerinde milletvekili seçilmiş, Trakya-

Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği yapmış, Kemalist devrimlerin hararetle yanlısı (Belli, 2000: 18-25) olan Mihri Belli için sorun, ‘Kemalizm ile Sosyalizm arasında aşılabilir duvarlar yoktur’ (Belli, 2000: 26) diyecek kadar basittir. Halbuki sorun, özünde paradoksal bir durumu yansıttığı ölçüde karmaşık ve zorlayıcıydı: Mardin ve Parla’nın dikkatimizi çektiği gibi, Kemalizm’in dayanışmacı/solidarist korporatist toplumsal/siyasal öğretisi (Mardin, 1999a: 237; Parla, 1989: 50) ile, Tarihsel/toplumsal değişimi sınıfsal farklılaşmaya ve doğası gereği devrimci çatışmacı dinamizme bağlayan Marksizm’in toplumsal/siyasal tasavvuru, bir kere temelden bağdaşamaz olduğu görülüyor.

Bir toplum modeli ve felsefesi olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek gurupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlardır (Parla, 1989: 54). Teori, çağdaş toplumda sınıflararası bir çatışmanın gerekli olmadığı tezi üzerine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle korporatizm’in temel tezi, sanayi kapitalizminin ilerlemesinin Marx’ın savunduğu gibi zorunlu bir biçimde sınıf kutuplaşmasına ve çatışmasına yol açmayabileceği, bunun korporatist bir ratio ve korporatif örgütlenme tarafından önlenebileceği idi (Parla, 1989: 113). Dolayısıyla Durkheim’in korporatizmi, T. Parla’nın önemle vurguladığı gibi, daha çok kapitalizmin ‘bölüşüm bunalımı’ diye adlandırılabilir bir olguya çözüm olarak tasarlanmıştı (Parla, 1989: 113). Bölüşüm bunalımını gelişmiş sanayi kapitalizminde izlemek mümkündür. Burada korporatizmin formülü, sayıca ve örgütlenme bakımından gelişmiş işçi sınıfı ile kendini tehdit altında hisseden tekelleri sermaye arasındaki sınıfsal kutuplaşmanın kontrol altına alınmasını sağlamaktadır (Parla, 1989: 53).

Z. Gökalp’in içinde bulunduğu koşullar ise farklıydı. Gökalp döneminin Türkiye’de sınıflar henüz kristalleşmemişti ve ciddi bir sınıf çatışmasına tanık olunmamıştı. Gökalp’in korporatizmi, bu olasılığa karşı bir erken önlem ve ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek için birleşik ve uyumlu bir toplumsal çaba projesi olarak tasarlanmıştı ve ‘bölüşüm bunalımı’ na değil, kapitalizmin ‘birikim bunalımı’ na karşı bir yanıt olarak geliştirilmişti (Parla, 1989: 114). O halde, T. Parla’ya dayanarak denilebilir ki, dönemin Avrupa düşüncesi ve pratiği tarafından sınıf savaşımına karşı bir savunma formülü ve post-liberal burjuva toplumunda toplumsal dengeyi restore etmek için bir önlem olarak geliştirilen korporatizm, ‘düzen içinde gelişme’ projesi olarak Türkiye’ye uyarlanmaktaydı (Parla, 1989: 114). Bu anlayış içinde değil devrime siyasal herhangi bir çatışmaya bile yer yoktur.

Gökalp’in sınıfları toplumsal organizmanın uyum içinde bir arada yaşayabilecek, ‘eşdeğerde’ organları olarak gören son derece naif, ama

defansif(13) olmayan korporatizmi ile, uyumlu bir toplumsal gelişme, bir milli birlik ve dayanışma(14) ideolojisi yaratmak istediği anlaşılıyor. Bu, yazılı kültürün gelişmesine koşul olarak(15), eğitim görmüş Osmanlı bürokratik ve sivil elitin kitle/halk kültüründen uzaklaşmaya başlamasıyla beliren halk-elit kültür (havass-avam) ayrılığını kökten değiştirip, halkçı bir topluluğu yaratmayı amaçlayan Atatürk’ün projesini Gökalp’in düşünceleriyle bitştiren zemindir. Halk, Gökalp için de Atatürk’te olduğu gibi ‘yeni onur’ sisteminin egemenliğini simgeliyordu. Halk egemenliğin zorunlu kaynağıydı. Zengin – fakir, herkes halktı. Yeni rejimde halkın egemenliğini kurumlaştırmak için Büyük Millet Meclisi’nin belirli bir sosyal sınıfın egemen olmasına karşı koyacak yasaları çıkarması yeterliydi. Gökalp’e göre zaten, halkın içinde sınıflar değil meslek grupları vardı. Dolayısı ile milletin meclis egemenliği, mesleklerin karşılıklı görev ve sorumluluğu üstüne kurulmuş dayanışmacılığa, meslek-i içtimai’ye, dayanan bir sosyal yapıdan kaynaklanacaktı (Mardin,1999a: 236,237).

Bu dolaysız olarak, sınıf konusunun gerçek bir sorun olarak görülmediğini kavratır bize. Toplumsal sınıfların durumu sorununun, 1920 ve 30’lu yıllarda resmi zümre tarafından nasıl görüldüğünü, Türkiye’nin “sınıfsız bir toplum” olduğu konusundaki mitos açıkça ortaya koymaktadır (Mardin, 1999b: 116). Bu özellik sınıf ayrımının kurumlaştığı batı ülkelerinde mümkün değildir, fakat sınıfsal ayrılıkların kesin çizgilerle ortaya çıkmadığı Türkiye Cumhuriyeti’nde sınıfsız toplum, vatandaşlara verilmiş bir şans, bir imkândır (Mardin, 1999c: 184).

Jön Türk halkçılığından esintiler taşımakla birlikte, ondan daha radikal pratik boyutlara sahip Kemalist popülizmin toplum tasavvuruna göre Türkiye Cumhuriyeti, bilumum Türk halkının sınıf ayrımı devreye girmeden “say”ıyla kurduğu bir yapı olacaktır. Buna göre önemli olan şey, sosyal müesseselerin ve bütün mesleki zümrelerin katkılarının toplumu uyumlu kılması idi. Kişilerin ve zümrelerin topluma katkısını vazededen bir sosyal ahlak yaratılarak, sanayi toplumu dengede tutulabilirdi. Öyle ki, buna dayanarak Kemalist solidarizm, artı-değerin toplumun yararına tahsisi vasıtasıyla biriken sermayeyi, toplumun çıkarı için kurulacak sanayi tesislerine ve büyük çiftliklere yatırılmasını öngören bir sosyal program teklif edebilmişti (Mardin, 1995: 70).

Kültürün dayanışmacılığını, uygarlığın bireyciliğine tercih eden Kemalist solidarist popülizmin toplum algısını şekillendiren temel motivasyonun, öyleyse, halk kültürü ile elit kültürü arasındaki farkları kaldırma ve böylece homojen bir milli birlik sağlama çabası olduğunu anlıyoruz. Dolayısı ile Kemalizmi Durkheim üzerinden Gökalp’e neyin bağladığı açıklık kazanıyor: Durkheim’ın, diğer batı aydınları gibi merkezi sorunu, gittikçe farklılaşan bir toplumda meydana gelen toplum parçalarını birbirine kenetleyecek parçalarüstü norm, parçalarüstü birleştirici arayışı idi.

Kemalizm'in homojen bir milli birlik yaratma projesinin, batı solidarizminden ayrıldığı nokta ise, sınıfsal farklılaşmaya, farklılaşmanın yarattığı sosyal kopmanın varlığı ile ilgili teorik öncülün temelden reddiyesine dayanmasıydı. Böylece bir yandan Osmanlı geçmişinden tevarüs etmiş halk-elit kültürü uçurumunu kapatmayı, diğer yandan, büyümekte olan sanayici ile işçi sınıfı arasındaki muhtemel çatışmayı başlamadan nihayetlendirmeyi amaçlamakla, Kemalist popülist retorik iki yönlü ve hayli zorlu bir misyon yüklenmiş oluyordu.

Aslında bunun bir çözüm olmadığını, sadece sorunun yükünü başka bir toplumsal ideolojiye aktarmak olduğunu düşünüyoruz. Buradan hareketle sınıfsız toplum retoriğindeki ısrarın, 'altı ok' sembolünde ifade edilen prensipler bütünü içinde geçen halkçılık ilkesini, diğerlerine nazaran, gerçeklikle kurduğu bağlantının zayıflığı anlamında naif bıraktığını söylemek mümkün oluyor. Diğer bir deyişle Kemalist halkçılığın ve beraberinde getirdiği kültür anlayışının, Kemalist ilkeler arasında en zayıf halka olduğunu düşünüyoruz.

Mardin'in önemle belirttiği gibi, halkın içinden kabiliyetli olanları statüsüne bakmadan seçmek, onları eğiterek idareci elitin içine sokmak Cumhuriyetin ilk 25 yılının halkçı eğitiminin ana ilkesi olarak beliriyor. Bunu yapmak halkçı bir eğitim olarak nitelendirilebilir. Ama elit kültürüyle halk kültürü arasındaki kopukluğu çözebilecek nitelikte bir eylem olarak yorumlamak zorlama olur. Esasında Halk kitlelerinin eğitilebilirlik potansiyeline sahip görülmesi Osmanlıların güçlü devlet geleneğinin Cumhuriyet devrinde bile halkçı eğitime kendi rengini vermeyi başarabildiğini göstermektedir (Mardin, 1997b: 153).

Kemalist popülizmin ve beraberinde getirdiği kültür anlayışının idealizmi, 35'li yıllardan itibaren kendisini, Cumhuriyet bürokrasisi marifetiyle radikal uçlarına taşıdı. Yine Mardin'in gözlemlerinden yararlanacak olursak, 1935 sonrası kültür politikasına damgasını vurmuş anlayışın, köye aydın kültürünü götürmek arzusunun, halk-elit kültürü uçurumunu kapatmak açısından savunulacak bir tarafı yoktur. Mesela köye tiyatro klasiklerini götüren ya da okullarda okutulan kitapların dilini anlayamayacak kadar saflaştıran bir gayretin; Genç Türklerin, halka ilişkin güvensizlik hislerini taşıyan ve güdümlü kitle eylemini idealleştiren, diğer deyişle, kendilerini, kolayca çekip çevrilebilen saf kitleleri '*harekete geçirip yönlendirerek gerçekleştirilecek*' reformları savunan öncüler olarak gören (özellikle bkn.: Mardin,1989: IX. Bölüm) tür bir kibirli halkçılıktan sadece derece farkı vardır.

CHP bürokrasisinin bu türden bir halkçılığı zengin bir muhayyile dünyası ile birleşiyordu, onlara göre köylü Osmanlı İmparatorluğu'nun devrinde fakir, cahil, en temel haklardan bile mahrum bırakılmış, bir yandan

devlet diğer yanda eşraf tarafından asırlarca gadre uğramış, hor görülmüş bir mahluktu. İnkılaplar sayesinde ise zengin, tahsilli, hür, hasılı ‘ileri’ bir köylü tipi zuhur etmişti. Bu muhayyel, ‘ileri’ köylü mitosunu, C.H.P bürokrasisinin realizminin ne kadar zaafı yüklü olduğunu gösteriyor.

CHP bürokrasisinin zaaf yüklü halkçılığına Türk Marksizmi güçlü bir darbe vurdu. Böylece Marksizm ve onun, proleter/çevre unsurları mobilize ederek merkeze taşımak isteyen pratiği, Kemalist popülizmin geniş sırtı üzerinde yaptığı teorik tasarrufla en azından ‘mümkün’ hale geldi. Başka ifadeyle, Marksist Sosyalizm kendisini, Anadolu taşrasına ve problemlerine vakıf olamamış bürokratik elitizmin zihinsel tembelliğine karşı, Atatürkçü halkçılığın ‘asıl’lığını öne çıkaran bir mahreçten varlık sahasına taşımayı başardı.

Bu nasıl mümkün olabildi? Toplumsal/ekonomik pratiğin sınıflar yaratan bir doğaya sahip olduğunu, toplumsal değişime pozitif karakterini veren şeyin sınıfların çatışması olduğunu vazedən Marksist diyalektik ile, sınıfsız toplum tasavvuruna sahip Kemalist solidarizmi bir araya getirebilmek ve savunabilmek nasıl mümkün olabildi? Daha ileri gidip ve soruna bir de pratik boyutu eklenebilir: Kemalist solidarist popülizm Marksist solun 50 öncesi geçmişinde onun güç/varlık sahasına çıkmasını açıkça engellemişti. Buna yukarıda 23 -38 yılları arasında gerçekleştirilen kapsamlı tutuklamalardan bahisle değinmiştik. Mustafa Suphi olayı ise hala zihinlerde canlılığını ve tesirini korumaktaydı. Atatürk’ün ölümünden sonra Marksist ‘cadı avı’ özellikle 51/52’de hareketin neredeyse belini büküştü.

Diğer deyişle aralarındaki sorun, sadece öğretilerin, geniş sırtı üzerinde yükseldiği teorik arka planların temelden uyumsuzluğu değil idi. Kemalizm ile Marksizm’in arasında teorik mülâhaza farklarından başka, korku, güvensizlik ve kuşku hisleri vardı ve yaşıyordu. Ve her şeyden öte aralarına ‘kan’ girmişti.

Bu karmaşık ve cevaplanması hayli güç bir sorundur, ve bir başlangıç için, Kemalizm’in formüllerinin Marksizme ne surette tahvil edildiğine bakılması gerektiğini düşünüyoruz. Bunun için Atatürk’ten iki alıntı yapacağız. İlki 1923 tarihli: “(.....) bütün sunufu yekdiğerine lazımı gayrı müfarik olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumi menafi ve saadetini temin için ‘Halk Fırkası’ namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir.” (belirten: Parla,1992: 215)

İkinci alıntı Atatürk’ün hayatta ve güçlü olduğu 1931 yılında yaptığı, aşağı yukarı aynı ifadelerle C.H.P. programına da yansıyan beyannamesinden. İlgili pasajı olduğu gibi alıntılıyorum. “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir

camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A)Çiftçiler, B)Küçük sanat erbabı ve esnaf, C)Amele ve İşçi, D)Serbest meslek erbabı, E)Tüccar, ve G)Memurlar. Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin umumi ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet, marifet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur.” (belirten: Parla, 1991: 213-14)

Metinler birkaç noktayı öne çıkarıyor, 23 tarihli metin, Halk Partisi'nin kuruluş amacını vurgulamaktadır. Parti, zaten çıkarları da birbiriyle çatışmayan halkımızın ortak ve genel çıkarlarını ve mutluluğunu temin için kurulmaktadır. Birbirine gerekli ve birbirinden ayrılmaz olan sınıflar ise tek tek belirtilmiştir. 'Part'i'nin, sınıfsal yelpazenin bütününi temsil kabiliyeti vurgulanmaktadır.

Çok ilginç benzerlikte bir kapsayıcılık ya da temsil iddiası Türkiye Komünist Partisi'nin 'geniş cephe' retoriğinde izlenebilir. Komünist Parti ileri gelenlerinden ve Milli Demokratik Devrim tezinin ideologlarından Mihri Belli'nin 'geniş cephe'si “*asker-sivil aydın zümre önderliğinde işçi, köylü ve ulus adına layık bütün memleket halkını(n)* kapsıyor ve sadece *'bir avuç işbirlikçi kompradorla, işbirlikçi feodal mütegalibe'*yi ise dışarıda bırakıyordu. Burjuvazi bile dışarıda bırakılmamaktaydı: Belli'ye göre burjuvazi milli olmak koşuluyla devrimde kendi yerini alacaktır (Belli, 1969). Zengin-fakir, burjuva-proleterya ayırt etmeksizin çoğunluğu 'halk' tanımı içine alan ile MDD'ci retoriğin ile Kemalist solidarizmin kapsayıcılık fikrinden aldığı etkilenme, dikkat çekicidir.

Benzer bir kapsayıcılık fikrini 'Sosyalist Devrim' taraftarlarında görmek mümkündür. Türkiye'nin burjuva demokratik devrimini Cumhuriyet devrimleriyle Mustafa Kemal Atatürk tarafından büyük ölçüde tamamlanmış olduğu temel varsayımına dayanan tez, gerçi az gelişmiş bir ülke de olsa kapitalist bir ülke olan Türkiye'nin önündeki aşamanın sosyalizm olduğunu iddia eder ve sosyalizmin ancak halkın oyuyla halkın güvenini kazanarak ve halk tarafından kurulabileceğini ileri sürer. Bu formülasyonda halk teriminin, proleterya teriminin yerine kullanıyor ya da ona işaret eden, örtük bir ifadeyi deyimliyor olduğunu söylemek çok zordur. Dolayısı ile Türkiye 'İşçi' 'Part'i'si nin hangi 'halk'ın oyuyla, hangi 'halk'ın güvenini kazanarak ve hangi 'halk' tarafından iktidara geleceği ile ilgili olarak bir sınırlamaya bile gitmemesi Atatürkçü halkçılık ile girdiği etkileşimin derecesini açığa çıkartıyor. Yoksa Sosyalizmin kendisini, yalnız ve yalnız kendi orijinal tabanına dayanmaktan alıkoyan, sınıflara değil de halka başvuran (Laclau,1998: 162), ayırt etmeksizin halkın tamamının oyuna talip olan anlayışını açıklamak gerçekten çok zordur.

Atatürk’çü halkçılığın zemini üzerinde neşv-ü nema bulan Sosyalizm- Kemalizm etkileşmesini mümkün hale getiren bir diğer tema, Kemalist solidarist popülizmin ‘say’ ya da sosyal emek üzerinde yaptığı vurgu/tasarruftur. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi Atatürk’e göre Türkiye Cumhuriyeti, bilumum Türk halkının sınıf ayrımı devreye girmeden “say”ıyla kurduğu bir yapı olacaktır. Seçilmesi gereken hedef münevver-avam ayrılığını kaldırıp halkın ihtiyaçlarını halkın katıldığı bir sistemle karşılamaya çalışmaktır. Temelde bu amaç, kişilerin ve zümrelerin topluma katkısını vazededen bir sosyal ahlak yaratmakla gerçekleşebilirdi. Dolayısıyla “*Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri*” mühimseyen; “*Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri(ni) teşvik ve himaye*” (belirten: Parla, 1991: 215) ederek ‘milli burjuvazi’ yaratmak amacı taşıyor olsa bile, Atatürk’ün projesinin tazammun ettiği ‘sosyal yan’ı, Türk sosyalistlerinin dikkatini çekiyordu. Mesela, her ne kadar soyut ve bütüncül olduğu su götürmüyorduysa da, Kemalizm’in çelişkisiz ve aynı zamanda yeniden dağıtımçı toplum rüyası, sosyal düşünce ve hareketleri besleyen ve meşrulaştıran kaynak oluyordu .

En önemlisi ve son olarak, Atatürk’ün düşünce sistemine sinmiş olan, halkçılığın, Ş. Mardin’in çok önemle fark ettiği gibi, Türk toplumunda ‘rüşeym’ halinde mevcut olduğu fikrine değinmemiz gerekiyor. Atatürk’e göre, halkçılık, Türkiye toplumunda rüşeym olarak vardır. Aristokratlık Türklerde hiçbir zaman tutmamıştır. Onlarda bir halk egemenliği başlangıcı da görülebilir. Öyleyse, yarının gerçek halkçılığı, modern toplum öğelerinden bu eğilimlerle çakışan ‘meslek-i içtimai’de bulunacaktır. Millet’in meclis egemenliği bu tür bir sosyal yapıdan kaynaklanacaktır.

O halde Atatürk’te, halkçılık, ‘ileride biçimlendirilecek bir toplum yapısı, ‘varılması gereken bir ideal’dir. Diğer deyişle, **sınıfsız toplum** fikri, zamanla oluşacak bir ideal, uygulanması zamanla mükemmelleşecek bir öğeler bütünlüğü olarak tasarlanmıştır, buradan hareketle, Atatürk gibi ileri görüşlülük ve realizmi kuşku götürmez bir liderin, sınıfsal durum karşısında neden naif bir tutum benimsediği bir derece daha iyi anlaşılabilir.

Tam burada, yani sınıfsız toplumun rüşeym halinde bu toplumun sinesinde zaten var olduğu, sürgün verebilmesinin ise inkılapların geleceğine bağlı olduğu fikrini, Türk solunun sosyalist toplum tahayyülüne bağlayan güçlü bir damarın varlığından bahsetmek mümkün olabiliyor. Diğer bir deyişle, teorik arka planları zıt düşünce ekolojileri tarafından beslenen, dolayısı ile çok farklı ‘şimdiki zaman’ pratiklerine sahip Kemalizm ile Türk Marksizmi, ‘gelecek’ söz konusu olduğunda, yani ileride şekillenecek toplum biçiminin temel karakterinin ne olacağı konusunda buluşmuş oluyorlardı. Dolayısıyla, Türk solunun nihai argümanını; vücut bulması inkılapların sosyalleşmesine bağlı, uygulamalarla zenginleşecek ve kök

salacak Atatürkçü sınıfsız toplum mefkuresine bağlayan bu bağın varlığından hareketle denilebilir ki, daha en başta kendi içinde ikiye bölünmüş, varolan bir avuç entellektüel tutuklanmış, böylece varlığı yeraltına itilmiş Marksist sol, kendisini 60 sonrası politik iklimde kök salacak meşru bir zemine taşıyabilmiştir.

Türk Marksist entelektüeli, bu bağdan hareketle Atatürk'ü ve inkılaplarını yorumladılar, ve genel olarak söylendiğinde iki anlam ya da tavır geliştirdiler. Bunlardan ilki, Atatürk ilke ve inkılaplarını, 'gelecek'in sosyalist toplumunun inşası için bir 'temel' olarak görüyordu. Diğer deyişle, sosyalist devrim, ilke ve inkılapların yaratacağı sosyo/politik zemin üzerinde şekillenecektir. Sosyalist devrim için gerekli şartların olgunlaşması için, yozlaşan ilke ve inkılapların diriltilmesi, bunun içinse Kemalist sivil /askeri zümre ile ittifak edilmesi gereklidir. Mesela M. Belli' nin ifadeleri içerisinde ele alırsak; *"Üretim tarzı Kemalist Türkiye'de kapitalizm idi, bu gün de kapitalizmdir. Yalnız bir nitelik farkı vardır. Komprador teşvik görmüyordu Kemalist Türkiye'de. Yabancıların mülkiyeti olan müesseseler, demiryolları, madenler vb. devletleştiriliyordu. (...) Niyeti hiç şüphesiz ki, iyi idi."* (Belli, 1969) Buradan hareketle Mihri Belli, Milli kurtuluşçu ve bağımsızlıkçı tarafları ağır basan "Kemalist ideoloji" ve "onun en bilinçli tabakasını oluşturan asker-sivil aydın zümre"nin - her ne kadar zaman zaman tutarsız davranabildiği durumlar vaki olsa da - daima anti-emperyalist bir tutum benimsediğini düşünür. *"Aydın zümre tutarsızdır, sallantılıdır ama emperyalizm çıplak yüzü ile karşımıza dikildiğinde her zaman anti-emperyalist tutumu benimsemiştir. Bu denenmiştir. Ve bu kadarı, bu aşamada çok önemli bir devrimci potansiyeli temsil eder. Bugünün sorusu "milli bağımsızlıktan yana mısınız, tam bağımsız Türkiye'den yana mısınız, değil misiniz? sorusudur."* (Belli, 1969)

Öyleyse, Mihri Belli'nin düşünceleri içerisinde, asker-sivil aydın zümre ile güç birliği, gerçekleştirilmesi zaruri bir durum halini alacaktır. Böylesi bir durum karşısında ise öncülük tartışması yapmak anlamsızdır.

İkinci yaklaşım ise Atatürk ve mefkuresinin bizzat kendisini, nihai amacı 'sosyalist' toplumu inşa etmek olan bir proje olarak görür. Bu yaklaşıma göre sosyalizm Kemalist devrime mündemictir, onu kapsar, içinde barındırır. İnkılapların, geleceğin sosyalist toplumunu tohum olarak içinde taşıyor olduğu veri iken, sosyalizmin ufkunu ümitsizliğin kaplamış olmasının en önemli sebebi Kemalist devrimin yozlaşmasıdır.

Mesela Attila İlhan'da böylesi bir yorumun örneğini görmek mümkündür: *"Günümüzde Atatürkçü olmak, Mustafa kemal'in gerçekleştirdiği ulusal demokratik devrimi, toplumsal sürekli değişme içerisinde, bir sonrakine ulaşmak için geçerli bir birikim, bir aşama saymakla başlar. Hem ümmet olarak kalmak, hem çağdaşlaşmak hiçbir*

yerde gerçekleşmemiştir ki Türkiye’de gerçekleşsin. Elbetteki uluslaşacaktık, uluslaştık, uluslaşıyoruz. Bu Mustafa Kemal demektir. **Ama hepsi değil.** Türk Ulusu, ulusluğunu saldırgan emperyalist sisteme karşı savaşıarak elde etmiştir ki, bu da Müdafaa-i Hukuk doktrinini, ülkenin sonraki yaşantısı için geçerli ve sürekli kılar. Ulusallığın bir başka belirgin karakteristiği kültürse, özgürlük ve bağımsızlık alanında, ‘sistem’e karşı gösterilecek direnişin kültür alanında da gösterilmesi gerekiyor. Ulusal kültürü, ulusal geçmişten yararlanmadan yaratamayız. Bu da, İnönü döneminde olduğu gibi Yunan/Latin klasiklerini başucu kitabı yapmakla olmaz, tam tersine, Mustafa Kemal döneminde olduğu gibi, Türk Tarih Kurumu’nun Türk Dil Kurumu’nun, işi ciddiye alıp, ulusal tarihi ve dili, üzerinde çalışacak zemin olarak belirlemesi ile olur.” (İlhan, 2003: 44, vurgular bize ait)

Alıntılar vasıtasıyla, tarihleri boyunca zıt sosyalist stratejileri temsil etmiş Milli Demokratik Devrim- Sosyalist Devrim tezlerinin Kemalizmi yorumlarken aslında aynı motivasyonlardan hareket ettiklerini gözlemleyebiliyoruz. Bunlardan en göze çarpanı milli sorunların- özellikle bağımsızlık ve kalkınma problemi- Türk Marksist aydını üzerinde yaptığı baskıdır. Diğer bir deyişle yerel taleplerine ve ikilemlere cevap bulma eğilimleridir ki Türk solunun hem müşahhas olarak Atatürk ile hem de bir dünya görüşü olarak Kemalizme yaptığı güçlü vurgunun sebebini böylece bir derece daha açık hale getirir. Çünkü Kemalizm böylece, ‘emperyalizm olarak kapitalizm’ karşıtlığının, bağımsızlık savaşıyla taçlandığı anti-emperyalist bir meşruiyet kaynağına/ideolojiye dönüştürülür. Bunu bir bakıma Kemalizmi anti-emperyalizme irca etmek olarak da düşünebiliriz.

Diğer yandan, gelecekteki toplumun fiktif tasarımı, Türk Sosyalizminin fikriyatını Atatürk’ün -eşitlik, hiçbir (‘şahıs’ ‘zümre’ ya da ‘sınıf’) kollektiviteye ayrıcalık tanımamak anlamında- ‘halk’ idealizmine yaklaştırmıştır. Mesela Attila İlhan bir sosyalist olarak, Atatürk’le ilgili aşağıya alacağım yorumunda, bir çelişki içerisinde olup olmadığını, tartışma konusu yapmayı bile aklından geçirmez: **“Ulusal Emek Cephesi şundan belli ki, her türlü halkın toplanacağı örgütü, ‘alelade bir parti niteliğinde’ düşünmüyor; karşıtlıkları aşırı keskinleşmemiş toplumsal sınıfların, emperyalizmle savaş halinde bir ülkede, birleşecekleri ortaklaşa bir cephe olarak düşünüyor. Bu tavır ve tutum, yeryüzündeki bir sürü ‘ilerici’ liderin, kırk yıl kadar sonra, zar zor ulaşabilecekleri bir bilinç aşamasıdır. Bize övünmek düşer.”** (İlhan, 2003: 26, vurgular bize ait)

Anlaşılabacağı üzere Türk Marksist sosyalizmi Kemalist popülizmi entelektüel bir işçilikle tasarruf ederek son derece kontrollü bir özgüven alanı yaratabilmiştir. Popülist entelektüalizm, böylece Marksizmi geniş kitlelere ve ‘meşru’ ve ‘haklı’ bir zemine kavuşturabilirdi. 60 sonrası sosyalist aktivizmin hız ve dinamizmi, bahsedilen zeminin üzerinde gerçekleşen süreçler bütününe delalet ediyor.

5. SONUÇ

Sonuç olarak, 60 sonrası serpilerek Türk Marksist aktivizminin dramatik gelişimini, Kemalist popülist ilkenin geniş sırtı üzerinde kendisine bir meşruiyet zemini yaratabilmiş olması ile açıklayabiliriz. Şüphesiz, açıklamamız muhtelif etkenlerin önemini dışlamaz. Mesela 61 Anayasası, bu cümledendir. Ama önemi popülist entelektüalizme göre ikincil kalır. Çünkü, Anayasanın yarattığı özgürlükçü atmosfer, Marksizm'in iddia edilebilirliğini sadece yasal bir zemine kavuşturdu, diğer söyleyişle suç olmaktan çıkardı. Ama Klasik Marksizm'in evrenselci iddialarının nasıl bir teorik işçilikle, hangi suretlere bürünerek sunumlabileceği sorunu, anayasal güvencelerin temini ile ilgili problem karşısında daha acil ve ehemmiyeti haizdi. Bunun için ise Marksizm ile Kemalizm arasında son derece hassas uzlaşmalarla mümkün olabilecek bir entelektüel işçilik gerekmiştir. Türk sosyalizminin tarihi, bu açıdan fazlasıyla Atatürkçü yorumlamalar tarihidir.

SON NOTLAR

- (1) İki aktivistten biri Tahsin Berkem, ikincisi Mihri Belli dir (Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını, 1966: 26).
- (2) Donanma Olayı
- (3) Şu belirtilmelidir ki solun yükselişi ile ilgili nitelikli, müstakil, başlıbaşına bir esere rastlayamadık, Literatür derken, Türk Demokrasi Tarihi konulu kitap ve makalelerin, 60 müdahalesi sonrası gelişmeler bölümünde, birkaç satırla geçiştirmek suretiyle yapılan değinmeleri kastediyoruz.
- (4) CHP kurultayları için ve 'ortanın solu' ile ilgili süreç, tartışmalar ve CHP içindeki muhalif safların belirginleşmesi konusunda bkn.: (Bila,1999: 203-228)
- (5) Genelde sağ ya da milliyetçi cenahın ileri sürdüğü bir iddiadır. Bununla ilgili olarak mesela bkn.: (Özgen, 1982; Erer, 1966; Yetkin, 1970; Tevetoğlu, 1967 özellikle bkn: 587-605; Kısakürek, 1962)
- (6) Mesela, Necip Fazıl buna çok tepkilidir: "*Köy Enstitüleri, Anadolu çocuğunu ruh kökünden ayırmak için kurulmuş yaman bir komünizma tezgahı... Ankara civarında kurulan Hasanoğlan Köy Enstitüsü, öbür Köy Enstitülerine öğretmen yetiştirmek gayesiyle kurulan merkez ve ocak ana mihrak... zehir dağıtım üssü...*" belirten: (Tevetoğlu, 1967: 590)
- (7) Tabii ki farklı açıklama tarzları da vardır. Mesela Nisbi temsil ve Milli bakiye sisteminin ve radyoda konuşma olanağı sağlanmasının rolünü ileri süren yaklaşım için bkn.: (Belge, 1998: 169). Ayrıca Nazım Hikmet ve şiirinin rolünü önemseyen çok fazla kaynak mevcuttur, bu role ilişkin çarpıcı bir edebi esere örnek olarak: (Türkalı, 1999)'a bakılabilir.
- (8) Öncelikle şu belirtilmelidir ki, 68 olayları Türkiye'de anlaşılamamış, daha kötüsü yanlış anlaşılmıştır, -bunun için bkn.: (Belge, 1998: 171)- bunda, iletişim imkanlarının sınırlılığı ve haber alma kanallarının dolaylılığı, ve tabii

ki yorum tekeline elinde tutan öncülerin maslahat düşüncelerinin tesiri büyüktür.

- (9) Üçüncü Dünya kavramının benimsediğimiz tanımı Abdullah Laroui’den mülhemdir, ve bu ifade basitçe dünyanın kıtlık, cehalet ve pasifliğin tanımladığı o kısmını göstermeyecektir. Abdullah Laroui’nin Üçüncü Dünya’dan tam olarak kastettiği, ayrılığın bilincinde olan ve bunu kıskanan, geleneksel kültürü ile gurur duyan bir dünya, ne tam olarak reddedebileceği ne de tamamen kabul edebileceği Birinci Dünya ile karşı karşıya gelen bir dünyadır. Abdullah Laroui’nin de vurguladığı gibi bu tanım, problemlerin teorik düzeyde düzenleneceği, her şeyin ötesinde entelijansiya ile ilgili olduklarını ve tarih ve kültür gibi iki merkezi tasarım üzerinde odaklanacakları anlamına gelmektedir (Laroui, 1993: 153-154).
- (10) Yerli Amerikan egzotizmi, Marksizmi oldukça Avrupa’ya özgü bir doktrin olarak tartışma konusu yapar. Bu türden bir partikularizme göre, Marx’ın *analiz* etmiş olduğu Avrupa’ya özgü zaman-mekan’dan esas olarak farklı ve bunun sonucu olarak da Marksizmi yadsıyan ve ilerleten yeni bir teoriyi gerektiren yerli Amerikan tarihsel zaman-mekanın kendine özgü yasaları vardır. Diğer yandan Avrupa-merkezilik, Avrupa’nın 19. yy’la kadarki tarihi içerisinde meydana getirmiş olduğu ekonomik ve toplumsal gelişme modelini mekanik olarak Latin Amerika’ aktarmakla sınırlı görüşür. Bu eğilimde Latin Amerika’nın özellikleri açık veya örtük inkar edilmektedir ve Kıta sadece bir yüzyıl gecikmiş olarak kavranmaktadır (Löwy 1998: 8-9).
- (11) Bu konuda yararlandığımız en önemli kaynaklar: (Suny, 1990; Bennigsen, Wimbush; 1995; d’Encausse, Schram; 1966)
- (12) Aynı yerde A. Laroui şöyle demektedir. *“Avrupa’nın karşısına fundamentalistler bir kültürle [...] liberaller bir ulusla [...] çıkarken devrimciler bir sınıfla insan ırkının Avrupa burjuvazisi tarafından sömürülen kısmının tümünü kapsayacak şekilde genişleten bir sınıfla çıkmaktadırlar [...] Devrimci milliyetçiliğin üç yönü vardır: Sömürülen bir sınıf, tahakküm altında bir sınıf ve ağır baskı altında bir kültür.”*
- (13) Parla, Defansif sıfatıyla zaten oluşmuş ama yeniden güçlendirilmesi gereken bir sınıf yapısını meşrulaştırmayı amaçlayan korporatif eyleme işaret ediyor.
- (14) Mardin, Gökalp’in İslamiyet’in teolojisi, yada onun çok özel bir yorum ve pratiği olan tasavvuf hakkındaki fikirlerinden (belirten: Parla, 1989: 47) ve Parla, onun bir ‘milliyetçilik ideali’ vazeden metinlerinden hareketle, Gökalp’in, toplumsal dayanışmayı ve dolayısı ile bir toplumun yaşama gücünü güvence altına alan normları ve normatif sistemleri bir hiyerarşi içinde değerlendirdiğini/gördüğünü ileri sürmektedirler. Buna göre, milliyetçilik bu norm silsilesinin en üstünde yer almaktadır (Parla, 1989: 46).
- (15) Mardin’in vurgulayarak belirttiği gibi, ‘iki kültür’ arasındaki ‘ara açılması’ batı’dan gelen belirli fikirler aracılığıyla değil, İletişim örüntüsünün kazandığı yeni özellikler aracılığıyla gerçekleşmekteydi (Mardin,1993a: 221).

KAYNAKÇA

- Anderson, Perry (1982), *Batı'da Sol Düşünce*, (Çev.: Bülent Aksoy), Birikim Yay., İstanbul
- Aybar, Mehmet Ali (2002), *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, İletişim Yay., İstanbul
- Aydın, Suavi (1998), "Milli Demokratik Devrim"den "Ulusal Sol"a Türk Solunda Özgücü Eğilim", *Toplum ve Bilim*, Sayı 78, Güz 1998, 59-92
- Belge, Murat (1998), Sol, İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (içinde), Belge Yay., İstanbul
- Belli, Sevim (1994), *Boşuna mı Çiğnedik? – Anılar*, Belge yay., İstanbul
- Belli, Mihri (1969), "Türkiye'de Karşı Devrim", *Türk Solu*, Sayı:64, 4 Şubat 1969
- Belli, Mihri (2000), *İnsanlar Tanıdım Mihri Belli'nin Anıları*, Doğan Kitapçılık, İstanbul
- Bennigsen, Alexandre A., Wimbush, S. Enders (1995); *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm*, (Çev: B. Tanatar), Anahtar Yay., İstanbul
- Bila, Hikmet (1999), *CHP 1919-1999*, Doğan Kitap, İstanbul
- d'encausse, Helene Carrere, Schram, Stuart (1966), *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, (Çev:S. Avcıoğlu ve A.Aşçıoğlu), Yön Yay., İstanbul
- Erer, Tekin (1966), *Kızıl Tehlike*, Ak Yay., İstanbul
- E. Tüfekçi (Mihri Belli) (1966), Demokratik Devrim: Kimle beraber, Kime karşı? *Yön*, sayı:175, 5 Ağustos 1966
- İlhan, Attila (2003), *Hangi Atatürk*, İş Bankası Yay., İstanbul
- Keyder, Çağlar (1998), *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*, İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), Geçiş Sürecinde Türkiye (içinde), Belge Yay., İstanbul
- Kısakürek, Necip Fazıl (1962), *Türkiye'de Komünizma ve Köy Enstitüleri*, Doğan Güneş Yay., İstanbul
- Komünizme ve Komünistlere karşı Türk basını* (1966), Derleyen adı belirtilmemiş, özel sayı 1, Gazetecilik İşletmesi Matbaası, İstanbul
- Laroui, Abdullah (1993), *Tarihselcilik ve Gelenek*, (Çev: H.Bacanlı), Vadi Yay. Ankara
- Laclau, Ernesto (1998), *İdeoloji ve Politika*, Belge Yay. İstanbul
- Lövy, Michael (1998), *Latin Amerika Marksizmi*, (Çev.: İ. Cüre), Belge Yay. İstanbul
- Mardin, Şerif (1989), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1993a), *Bedüzzaman Said Nursi Olayı. Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1993b), *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul

- Mardin, Şerif (1995), *Türkiye’de Din ve Laiklik*, Din ve Siyaset (içinde), İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1997a), *Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri*: 2- “Solcu”, Siyaset ve Sosyal Bilimler (içinde), İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1997b), *Türkiye’de Kitle Kültürü Sorunu*, Siyaset ve Sosyal Bilimler (içinde), İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1999a), *Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk*, Türkiye’de Toplum ve Siyaset (içinde) İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1999b), *Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci*, Türkiye’de Toplum ve Siyaset (içinde) İletişim Yay., İstanbul
- Mardin, Şerif (1999c), *Atatürkçülüğün Kökenleri, Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (içinde) İletişim Yay., İstanbul
- Özgen, Mahmut İhsan (1982), *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yay., İstanbul
- Parla, Taha (1989), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yay., İstanbul
- Parla, Taha (1991), *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c.II, İletişim Yay., İstanbul
- Parla, Taha (1992), *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u, c.III, İletişim Yay., İstanbul
- Sayılgan, Aclan (1984), *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Mars Matbaası, Ankara
- Sosyal Adalet (1984), *Nr. 20, Kasım 1965, Sayılgan, Aclan*, Solun 94 Yılı 1871-1965 (içinde), Mars Matbaası, Ankara
- Suny, Ronald Grigor (1990), *Bakü Komünü Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf (Çev: K. Emiroğlu)*, Belge Yay., İstanbul
- Tevetoğlu, Fethi (1967), *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara
- Turan, Osman (1966), *Halk Partisi Solculuğu, Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını* (içinde), özel sayı 1, Gazetecilik İşletmesi Matbaası, İstanbul
- Türkali, Vedat (1999), *Güven* 1. Cilt, Gendaş A.Ş., İstanbul
- Türkiye Komünist Partisi Tevkifatı, Esbab-ı Mucibeli Hüküm* (2000), BDS Yay., İstanbul
- Yetkin, Çetin (1970), *Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960-1970 tartışmalar-nedenler-çözüm önerileri*, Toplum Yay., İstanbul